

Opplysningsarbeidet i arbeiderbevegelsen har lange tradisjoner. Bildet viser deltakere på et skrive- og lesekurs for arbeidere i Kristiania Østre Arbeidersamfund 1911.

OLE MARTIN RØNNING

Ideologisk skolering i norsk arbeiderbevegelse 1918-24

«Hvad det derimot gjælder er at forstaa og for alvor tilegne sig Marx' uigjendrivelige paavisning av det kapitalistiske profitsystems væsen, og lære at se livet og tidens begivenheter i den materialistiske historieopfatnings skarpe røntgenlys.»¹

Denne artikkelen vil ta for seg satsingen på ideologisk opplysningsvirksomhet som foregikk i regi av den norske arbeiderbevegelsen i perioden 1918-24 - en satsing som skilte seg markant ut fra tiden både før og etter. I 1920-24 underviste Den socialistiske dagskole i Kristiania elever fra parti, fagbevegelse og ungdomsforbund i ideologiske emner. Dagskolen var øverste nivå i et bredt anlagt ideologisk skoleringsopplegg. Framstillingen vil se på dette skoleringsoppleggets sammensetning, utbredelse og innhold for å vurdere i hvilken grad satsingen ble realisert etter intensjonene, samt - ikke minst - forklare hvordan skolerings-systemet i løpet av få år kunne blomstre opp, for så å visne hen.

Bakgrunn for skoleringsoffensiven

Innenfor den norske arbeiderklassen fantes det en lang tradisjon for opplysningsarbeid. Allerede før den nye, politiske arbeiderbevegelsen begynte å vokse fram i Norge i 1880- og 1890-årene eksisterte det skole- og opplysningsaktiviteter blant arbeidere. De filantropiske arbeidersamfunnene hadde i tiårene før drevet en organisert virksomhet på dette området, noe som de politiske arbeiderorganisasjonene kom til å føre videre.² Mens den filantropiske arbeideropplysningen hadde handlet om en generell undervisning for å fremme den personlige utviklingen hos særskilt evnerike arbeidere, ble opplysningsvirksomheten på slutten av 1800-tallet satt inn i en videre politisk og samfunnsmessig kontekst. For

å kunne agitere innad i arbeiderklassen måtte politisk aktive arbeidere skoleres i det sosialistiske idégrunnlaget for arbeiderbevegelsens virksomhet. Med økte rettigheter og representasjon i folkevalgte organer var det også viktig for arbeiderne å få opplæring i praktisk-organisatoriske ferdigheter, så de kunne bli kvalifisert til å ta del i de politiske prosessene i samfunnet.

Fram mot første verdenskrig foregikk opplysningsarbeidet uten noen overordnet styring, og gikk i rykk og napp. Den sosialdemokratiske Forening i Kristiania var tidlig ute med et relativt planmessig arbeid for å utdanne agitatorer. Høsten 1887 lanserte foreningen en diskusjonsklubb, som også var i virksomhet vinteren 1890–91. I 1893 ble diskusjonsklubben avløst av en sosialistisk agitasjonsskole. Men i siste halvdel av 1890-årene gikk opplysningsarbeidet i foreningen i stå. Først i 1909 startet foreningen igjen opp skoleringen, nå i form av en kveldsskole. Formålet med skolen var å utdanne tillitsmenn, foredragsholdere og agitatorer i arbeiderbevegelsens tjeneste. Fagkretsen omfattet kurs i norsk, engelsk, sosialøkonomi, regning og regnskapsføring. Først var kveldsskolen treårig med to dobbelttimer pr. uke, men i 1911 ble den lagt om til to års varighet med tre ukentlige dobbelttimer. I 1913 ble ansvaret for kveldsskolen overtatt av Kristiania Arbeiderparti, noe som sikret en økonomisk og organisatorisk kontinuitet for driften. I årene 1909–19 hadde kveldsskolen 634 elever. Også enkelte fagforeninger drev med opplysningsvirksomhet. Malersvendenes Forening i Kristiania opprettet en egen lese- og diskusjonsskole i slutten av 1890-årene. Det ble undervist i norsk, diskusjon og opplesning. Etter en pause, ble skolen i 1919 lagt om til en ordinær kveldsskole som underviste i allmenne fag som bokholteri, tysk, samfunnslære og historie.³

«Den nye retning» - radikalisering av arbeiderbevegelsen

Under første verdenskrig foregikk det en radikalisering i den norske arbeiderbevegelsen som fikk følger for opplysnings- og undervisningsvirksomheten. Radikaliseringen toppet seg med framveksten av arbeiderrådsbevegelsen vinteren 1917 og våren 1918. Dette var en aksjonsorientert bevegelse som forsøkte å tvinge ledelsen av Arbeiderpartiet og fagorganisasjonen til å endre linje. Den sosialdemokratiske ledelsens politikk hadde hittil gått ut på å vinne innflytelse innenfor de eksisterende parlamentariske, borgerlige maktstrukturene. Gjennom et langsiktig og målbevisst arbeid skulle så samfunnet gradvis endres i en sosialistisk retning. Den radikale opposisjonen var langt mer utålmodig. I kjølvannet av bolsjevikenes maktovertakelse i Russland i november 1917 ble arbeiderrådsbevegelsen og den nye radikalismen knyttet sammen med forvent-

Medlemmer i Trøndelag Distriktslag av Norges Social-Demokratiske Ungdomsforbund på kurs i Kvål i Sør-Trøndelag august 1917. Ytterst til høyre sitter Reinert Torgeirson, forretningsfører i Ungdomsforbundet og tidligere leder av distriktslaget. Ved hans side sitter Martin Tranmæl, som var Fagopposisjonens fremste talsmann.

ninger om en snarlig revolusjon og eventuell væpnet oppstand. I en gitt situasjon kunne det oppstå omveltninger i Norge som kunne utvikle seg til en kamp om samfunnsmakten.⁴

Den aksjonsorienterte, radikale opposisjonen, den såkalte «nye retning», hadde to organisatoriske støttepunkter: Fagopposisjonen og partiets ungdomsforbund.⁵ Disse to grupperingene hadde et ulikt ideologisk utgangspunkt. Fagopposisjonen oppfattet det borgerlige parlamentariske systemet som en avspeiling av maktforholdene i produksjonslivet. Hvis fagbevegelsens organisasjoner kunne ta over produksjonsmidlene, ville den samtidig erobre den politiske makten i samfunnet. For Fagopposisjonen gikk veien til sosialismen således ikke via parlamentarismen, men gjennom en utløsning av fagorganisasjonens aksjonspotensial. De marxistisk orienterte aktivistene i ungdomsforbundet mente, i motsetning til Fagopposisjonen, at en sosial revolusjon bare kunne komme som en følge av en politisk omveltning. Også for dem hadde parlamentarisk arbeid liten betydning. Det viktigste var å utvikle et revolusjonært eliteparti som kunne lede arbeiderklassen i kamp mot

den borgerlige staten og dens institusjoner. Ungdomsforbundets aktivister hevdet altså partiets og den politiske kampens primat, mens Fagopposisjonen vektla den økonomiske kampen over den politiske. De to grupperingene ble forenet i en felles kamp mot den sittende reformistiske ledelsen i Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) og Det norske Arbeiderparti (DNA).⁶

Blant de intellektuelle kreftene i Fagopposisjonen og ungdomsforbundet var det også enighet om å vektlegge skolering og opplysning. Etter ungdomsforbundets mening måtte arbeiderne tilegne seg kunnskap som et redskap og våpen for å lede massene i revolusjonær kamp. Men også for Fagopposisjonen var opplysningsarbeidet viktig for å skolere arbeidere til å ta en ledende rolle innenfor rådsbevegelsen og den faglig-

Etter ungdomsforbundets mening måtte arbeiderne tilegne seg kunnskap som et redskap og våpen for å lede massene i revolusjonær kamp.

økonomiske kampen. Den nye retning stod dermed samlet om det som av Sigvart Tøsse er blitt karakterisert som en ny type opplysningsarbeid - et opplysningsarbeid som tok form av kaderopplæring og marxistisk skolering, og var en del av arbeiderbevegelsens politiske agitasjon og propaganda.⁷

På DNAs landsmøte i månedskiftet mars/april 1918 vant den nye retning fram og erobret ledelsen av partiet. Samtidig foregikk det en tilsvarende endring av maktforholdene i fagorganisasjonen. I Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund og Norsk Arbeidsmandsforbund - to forbund som omfattet ca. 48 prosent av AFLs medlemmer - overtok tilhengere av Fagopposisjonen kontrollen.⁸ Nå lå forholdene til rette for at de viktigste aktørene i arbeiderbevegelsen kunne gå sammen om en storstilt satsing på ideologisk skolering. I november 1918 utformet DNA og AFL et politisk fellesmanifest. Over hele landet måtte det settes i gang et energisk arbeid for å spre kunnskap om sosialismens ideologiske grunnlinjer, het det i manifestet. De politiske og faglige arbeiderorganisasjonene skulle starte et omfattende opplysnings- og agitasjonsarbeid som igjen skulle danne grunnlaget for arbeiderklassens videre aksjoner.⁹

Den sosialistiske dagskole

Allerede i 1908 var det blitt lansert et forslag om at arbeiderbevegelsen skulle etablere en egen heltidsskole eller «høiskole» for arbeidere.¹⁰ I årene før 1918 vokste nettopp denne ideen seg sterk i ungdomsforbundet. Hvis det skulle oppstå en revolusjonær situasjon i Norge, var det etter ungdomsforbundets syn avgjørende at politisk bevisste og disiplinerte kadrer stod til rådighet. For å oppnå dette tok ungdomsforbundet i bruk tre forskjellige virkemidler:

Det ideologiske studiearbeidet ble intensivert, det ble opprettet en indre kjerne av spesielt aktive og dedikerte medlemmer - såkalte agita-

sjonskorps, og upolitiske aktiviteter ble forsøkt fjernet fra lagenes virksomhet.¹¹ På ungdomsforbundets ekstraordinære landsmøte i november 1917 ble Arvid G. Hansen valgt til landsstudieleder. Under Hansens ledelse skjøt forbundets opplysningsvirksomhet fart. Det ble utgitt en håndbok for studiearbeidet som skulle bygge på organisering av studiesirkler etter en svensk modell. Vinteren 1917-18 arrangerte forbundet flere studiesirkler rundt om i landet. I mellomjulen 1917 ble det første foredragskurset arrangert i Trondhjem med over 50 deltakere fra hele Trøndelag. Dette ble fulgt opp av flere kurs, blant annet i Kristiania pisen 1918, hvor 150 deltakere fulgte et kurs over to dager.¹²

For å utvikle den ideologiske skoleringen videre, mente ungdomsforbundet det var nødvendig å opprette en høyskole for arbeidere. Men da måtte moderpartiet på banen. Ungdomsforbundet satte ned en komité som skulle utrede høyskolesaken, for så å legge den fram for DNA. På DNAs landsmøte i 1918 redegjorde representanten Sverre Krogh for ungdomsforbundets syn på høyskolespørsmålet. Utredningskomiteen hadde pekt på at det fantes to forskjellige prinsipper for organiseringen av en arbeiderhøyskole. Det ene var en generell og allmenndannende folkehøyskole etter modell av tilsvarende skoler i Sverige og Danmark, mens det andre var en rent sosialistisk skole som skulle ta sikte på å utdanne arbeidere til ledere og åndelige krefter innenfor arbeiderbevegelsen, som det het. Ikke overraskende ønsket ungdomsforbundet å opprette en sosialistisk arbeiderhøyskole av den sistnevnte typen. Videre burde skolen anlegges som en internatskole på landet, slik at lærerne kunne ha elevene under sin innflytelse hele den tiden studiene varte.¹³

DNAs landsmøte vedtok enstemmig ungdomsforbundets forslag om arbeiderhøyskolen. En ny komité ledet av Edvard Bull ble opprettet for å utrede spørsmålet videre. Med i komiteen var også Arvid G. Hansen. I november 1919 konkluderte komiteen med at det av økonomiske hensyn foreløpig ikke lot seg gjøre å opprette en arbeiderhøyskole i form av en internatskole. Men som en foreløpig erstatning kunne det etableres en sosialistisk dagskole i Kristiania for 25 til 30 elever. Dagskolen skulle ha 30 undervisningstimer i uken og hvert kurs var beregnet til å vare i tre måneder. Driftskostnadene til skolen skulle finansieres av partiet og fagorganisasjonen i fellesskap, mens elevenes utgifter måtte dekkes av deres lokale organisasjoner. Det ble besluttet å arrangere det første tremåneders kurset ved den sosialistiske dagskolen i begynnelsen av 1920.¹⁴

16. februar 1920 startet dagskolen opp. Blant de 15 fulltidselevne var den framtidige statsministeren Einar Gerhardsen samt flere andre

Arvid G. Hansen (1894-1966) kom med i Norges Social-Demokratiske Ungdomsforbund i 1915. Her ble han en drivende kraft i utviklingen av opplysningsarbeidet. Ved partisplittelsen i 1923 gikk han inn i Norges Kommunistiske Parti.

Elever og lærere på det første tre måneders kurset ved den sosialistiske dagskole i Kristiania våren 1920: Bakerste rekke fra v.: Johan Pedersen, Harald Sørli, lærerne Martin Tranmæl (praktisk organisasjons- og agitasjonsarbeid), Christian Hilt (journalistikk), Karl Johanssen (historie), Kyrre Grepp (arbeiderbevegelsens historie), Gunnar Ousland (organisasjons- og agitasjonsarbeid) og Petter Haug. Midterste rekke: Kristian Steffensen, Olaf Solumsmoen, Harald Liljedahl, lærerne Arvid G. Hansen (norsk og sosialisme), Trygve Lie (sosialøkonomi), Trond Hegna (norsk), A. H. Pehrson og Ottar Lie. Sittende foran: Johs. Honoré (Danmark), Einar Gerhardsen, Oscar Stav og Hjalmar Dyrendahl.

personer som siden skulle gjøre seg bemerket i norsk arbeiderbevegelse.¹⁵ Undervisningen bestod av en blanding av ideologiske og vanlige studiefag. Det ble undervist i norsk, sosialøkonomi, journalistikk, historie samt praktisk organisasjons- og agitasjonsarbeid. De ideologiske fagene omfattet sosialisme, sosialisering og arbeiderbevegelsens historie. Undervisningen i sosialisme og sosialisering ble foretatt av henholdsvis Arvid G. Hansen og Haavard Langseth. Dette var intellektuelle som tilhørte den revolusjonære retningen av arbeiderbevegelsen, og som siden skulle bli forgrunnsfigurer i Norges Kommunistiske Parti (NKP). Flere andre fra den mest radikale delen av bevegelsen var involvert i undervisningen på timebasis. Eugène Olaussen holdt foredrag om den materialistiske historieoppfatningen, kapitalens akkumulasjon og verdensrevolusjonen, mens Emil Stang i en periode vikarierte for Langseth og underviste om bedriftsråd og rådssystemet.¹⁶

På DNAs landsmøte i mai 1920 ble driften av dagskolen evaluert. Under debatten trakk Arvid G. Hansen fram det russiske bolsjevikpartiet

som et forbilde for DNAs ønskede utvikling i retning av et eliteparti. Selv om sammenlikningen ikke måtte trekkes for langt, mente Hansen at de enkelte partimedlemmenes intellektuelle utvikling og trening var av betydning for hele arbeiderbevegelsens framgang. Den intellektuelle kraft i bevegelsen måtte styrkes. Eugène Olaussen var av samme oppfatning. Det sosialistiske og revolusjonære opplysningsarbeidet var en forutsetning for å utvikle DNA til et ekte kommunistisk parti, mente han. For å kunne organisere opplysningsarbeidet bedre, foreslo Olaussen at partiet opprettet en sentral skolekomité i Kristiania. Komiteen skulle utarbeide pensum for alle partiets skoler samt stå som overordnet leder for lokale skolekomiteer på steder hvor det var mulig å opprette kveldsskoler. Landsmøtet vedtok Olaussens forslag enstemmig.¹⁷

Centralkomiteen for socialistisk skolevirksomhet

I tråd med Olaussens planer ble det etter landsmøtet i 1920 opprettet et eget organ, Centralkomiteen for socialistisk skolevirksomhet, for å koordinere opplysningsarbeidet. Komiteen var ledet av Arvid G. Hansen og hadde foruten formannen seks medlemmer – tre utnevnt av DNA og tre av AFLs sekretariat. Samtidig opprettet partiet, ungdomsforbundet og landsorganisasjonen et felles fond for det sosialistiske opplysningsarbeidet, «Chr. H. Knudsens fond for socialistisk opplysningsarbeide». Fondets formål var å støtte opprettelsen og driften av en sosialistisk dag- eller høyskole og sosialistiske kveldsskoler, dernest opplysningsarbeidet i bevegelsen generelt. I et sirkulære til fag- og partiforeningene og ungdomslagene om opprettelsen av fondet ble det presisert at de aktuelle spørsmålene rundt bedriftsråd og sosialisering, fordret et planmessig og omfattende opplysningsarbeid som kunne gi interesserte arbeidere kunnskaper, praktiske ferdigheter og intellektuell trening.¹⁸

Hverken partiet eller ungdomsforbundet disponerte tilstrekkelige økonomiske ressurser til å finansiere et omfattende opplysningsarbeid. Men med fagorganisasjonens støtte og involvering i ledelsen av skoleringsvirksomheten, ble det nå mulig å finansiere det opplysningsarbeidet som var blitt skissert av Olaussen på landsmøtet.

Gjennom 1920 ble det i regi av sentralkomiteen for skolevirksomheten startet 29 kveldsskoler rundt om i landet. Nesten 700 elever fulgte kurs ved disse skolene.¹⁹ Ved dagskolen i Kristiania hadde det andre tremånederskurset begynt i august. Blant de 17 elevene på kurset var den framtidige LO-formannen Konrad Nordahl samt Rolf Hofmo, som skulle bli en kjent Oslo-politiker og idrettsadministrator.²⁰ Oppbyggingen av det andre

Samtidig opprettet partiet, ungdomsforbundet og landsorganisasjonen et felles fond for det sosialistiske opplysningsarbeidet, «Chr. H. Knudsens fond for socialistisk opplysningsarbeide».

På den sosialistiske dagskoles andre kurs høsten 1920 deltok de første kvinnene, Johanne Bugge Olsen (ytterst til venstre) og Hildur Evensen. Ved siden av Evensen sitter den senere LO-lederen Konrad Nordahl. Ytterst til venstre i andre rekke står Rolf Hofmo.

kurset svarte til det første. Foruten de faste lærerne var det også på dette kurset flere ledende partimedlemmer som holdt forelesninger. Blant annet orienterte Alfred Madsen om Russland og sosialiseringsteorier. Eugène Olaussen foreleste i 11 timer om Moskva-tesene.²¹ Også i januar 1921 ble det satt i gang et nytt tremånederskurs med 18 elever ved dagskolen.²²

Moskva-teser og partisplittelse

Høsten 1920 kom det til strid innad i DNA rundt opptaksbetingelsene til Den kommunistiske internasjonale (Komintern), de såkalte Moskva-tesene, som ble vedtatt på Kominterns 2. kongress sommeren 1920. DNA hadde vært medlem av Komintern siden 1919, men de nye betingelsene førte til at medlemskapet nå fikk en annen karakter, noe som var uakseptabelt for den tradisjonelle, sosialdemokratiske grupperingen i partiet. I januar 1921 gikk sosialdemokratene ut av DNA og etablerte et nytt parti, Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSA). Splittelsen var første del av en videre oppdeling og etterfølgende svekkelse av hele den norske

arbeiderbevegelsen, men på kort sikt innebar splittelsen også en radikaliserings av skoleringsvirksomheten. For DNA ble det nå viktig å drive en ideologisk mobilisering mot sosialdemokratene, eller høyresosialistene som de ble kalt.

På DNAs landsmøte i mars 1921 ble det vedtatt at kveldsskoler av tre måneders varighet skulle være partiets grunnenhet for opplysningsarbeidet. Som et drastisk tiltak ble alle by- og herredslagene i partiet pålagt å organisere slike kveldsskoler - senest fra 15. september 1921. I en redegjørelse for landsmøtet ble det trukket fram at det overalt innenfor den internasjonale kommunistiske bevegelsen foregikk et intenst opplysningsarbeid i samsvar med det opplegget som DNA nå la opp til. Det ble framholdt at skoleringen var arbeiderklassens beste og mest virksomme våpen i kampen mot borgerskapet, så vel som mot høyresosialistene.²³ Men den ambisiøse planen ble ikke realisert. Kombinasjonen av økt arbeidsløshet, sviktende økonomi i forbindelse med medlemsfravall og anstrengelsene i forbindelse med stortingsvalget førte til at hele den sosialistiske skoleringsvirksomheten fikk et tilbakeslag høsten 1921. Bare 15 kveldsskoler var i drift, samtidig som dagskolen måtte utsette høstsemesterets undervisning til januar 1922.²⁴ Til tross for dette, gikk Arvid G. Hansen i en redegjørelse til Komintern langt i å skryte av DNAs skoleringsssystem. Når det gjaldt den organiserte partiskoleringen, stod det norske partiet, etter Hansens mening, fram som en god nummer to etter bolsjevikene i Russland.²⁵

Høydepunktet for skoleringsvirksomheten var i 1922. Etter den labre aktiviteten høsten 1921, ble det nå lagt opp til en omfattende satsning. Kveldsskolevirksomheten i lokallagene tok seg opp. I løpet av våren ble det igangsatt ca. 40 kveldsskoler.²⁶ På dagskolen i Kristiania fulgte 32 elever et nytt tremånederskurs som begynte i januar 1922.²⁷ Sommeren 1922 utarbeidet sentralkomiteen for skolevirksomheten en rekke forslag til DNAs kommende landsmøte. Forslagene innebar en ytterligere radikaliserings av kaderutdanningen og en omfattende utbygging av skoleringsssystemet. Ifølge komiteen skulle formålet med opplysningsvirksomheten være å gi partimedlemmene marxistisk skoleing og en inntrengende forståelse av kommunistenes program og taktikk som var nødvendig for at partiet kunne lede arbeiderklassens kamp etter de kommunistiske retningslinjer.²⁸

Det ble skissert et hierarkisk utdanningssystem med dagskolen i Kristiania som øverste ledd. Dagskolen skulle utvikles i retning av en virkelig arbeiderhøyskole gjennom å opprette et nytt kurs med vekt på studiet av marxismen, arbeiderbevegelsens historie og de økonomiske forhold - både nasjonalt og internasjonalt. Videre skulle dagskolen få et forsterket

På kort sikt innebar splittelsen også en radikaliserings av skoleringsvirksomheten. For DNA ble det nå viktig å drive en ideologisk mobilisering mot sosialdemokratene, eller høyresosialistene som de ble kalt.

elitepreg gjennom skjerpede betingelser for stipendtildeling samt ved å begrense opptaket kun til elever med visse bestemte forutsetninger, som det het. Dette var nok også en reaksjon på visse disiplinære problemer som hadde forekommet i det siste kullet elever på dagskolen. Det hadde vist seg at flere av elevene i det forholdsvis store kullet ikke hadde tilstrekkelig motivasjon og grunnleggende kunnskaper til å følge den ideologiske skoleringen.²⁹

På nivåene under den sentrale dagskolen i Kristiania skulle det for det første opprettes egne dagskoler i de fylkene hvor det var mulig. For det andre skulle det i utgangspunktet etableres kommunistiske kveldsskoler i alle byer og herreder. By- og herredspartiene skulle organisere egne studiekurs for foreningenes styremedlemmer, agitatorer og fagforeningsmedlemmer. For det tredje skulle det opprettes studiesirkler rundt om i partilagene for å studere marxistisk teori og Kominterns retningslinjer. Det skulle også organiseres videregående kurs for tidligere uteksaminerte elever fra kveldsskolene. I tillegg ble det foreslått å opprette en korrespondanseskole for arbeidere. Korrespondanseskolen, som skulle ha en mer allmenndannende karakter - hvor fag som bokholderi, tekniske fag og jordbrukslære også inngikk - var ment å favne bredt ut til alle kunnskapsinteresserte arbeidere.³⁰

Foruten denne omfattende planen skulle det også opprettes bedriftsrådskurs i regi av de faglige samorganisasjonene i byer og industrisentra. Bedriftsrådene var blitt lansert på DNAs landsmøte i 1919. Dette var en ny institusjon som var ment å skulle arbeide for en demokratisering og sosialisering av produksjonslivet og således legge et grunnlag for at arbeiderklassen kunne erobre den økonomiske makten.³¹ For å kunne kvalifisere arbeidere til bedriftsrådene måtte det organiseres en særskilt opplæring. Høsten 1922 ble det vedtatt en egen plan for bedriftsrådskolene. Sentralkomiteen fikk produsert en lærebok for disse kursene. På grunnlag av studieplanen ble det startet opp bedriftsrådskoler i Kristiania, Bergen, Stavanger, Sandefjord, Hamar, Lillestrøm samt noen andre steder.³²

Denne storstilte planen for utbyggingen av skolingssystemet ble langt fra gjennomført. Hedmark var det eneste fylket hvor det ble etablert en fylkesdagskole. Et tomåneders kurs startet opp på Elverum i februar 1922. Men det lot seg ikke gjøre å arrangere noe kurs ved dagskolen i Kristiania høsten 1922, grunnet økonomiske vansker og arbeidet rundt kommunevalget. Kveldsskolevirksomheten var berørt av tilsvarende problemer. Samtidig la sentralkomiteen for skolevirksomheten opp til en ytterligere radikali-

Annonser fra Korrespondanseskolen i 1923. I løpet av de første seks månedene dette året fikk skolen 1500 elever.

sering og ideologisering av kveldsskolene. En ny studieplan for kveldsskolene ble vedtatt i september 1922. Etter den gamle studieplanen fra 1920 hadde den ideologiske opplæringen under emnet «sosialisme» omfattet 42 av totalt 120 timer (35 prosent), eller 26 av 72 timer (36 prosent), avhengig av hvilket studieopplegg elevene fulgte.³³ I den reviderte studieplanen omfattet den ideologiske undervisningen nå 55 av kursets 90 timer (61 prosent). Av dette utgjorde delemnene «kapitalismens historie» 15 timer, «Marx og hans lære» 10 timer, «arbeiderbevegelsens historie» 15 timer og «kommunismen» 15 timer.³⁴ Men den nye studieplanen baserte seg på en lærebok som ikke var ferdig, noe som bidro til problemene med å få organisert kveldsskoler.³⁵

Best resultat ble det for korrespondanseskolen. I mai 1922 begynte et kurs i kommunepolitikk med henblikk på det kommende kommunevalget. Omtrent 550 elever fulgte dette kurset.³⁶ Fra høsten 1922 ble det tilbudt undervisning på i alt 19 andre korrespondansekurs. 577 elever meldte seg på. Men elevenes interesser var i overveiende grad rettet mot de allmenndannende fagene, og ikke mot de ideologiske. De mest populære kursene var norsk (108 elever), retorikk (92 elever) og kommunallære (87 elever). Til sammenlikning fikk kurset «den kommunistiske internasjonale» åtte elever, «Marx og marxismen» seks elever, «den russiske revolusjon» fire elever og «sosialisering» én elev. For å motvirke det nederlaget for satsingen på ideologisk opplysning som den sviktende oppslutningen om disse kursene i realiteten innebar, besluttet sentralkomiteen for skolevirksomheten at søkningen til de enkelte kurs ikke kunne være avgjørende for hvilke kurs som skulle settes i gang. I tillegg til de allmenndannende kursene ble det derfor bestemt å starte opp kursene «Marx og marxismen» og «den kommunistiske internasjonale», selv om interessen for disse ideologiske emnene altså ikke var særlig stor.³⁷

Elevenes interesser var i overveiende grad rettet mot de allmenndannende fagene, og ikke mot de ideologiske.

DNA splittes på nytt

I tiden fra Kominterns 4. kongress høsten 1922 blusset det opp en ny strid innad i DNA om partiets internasjonale tilknytning. Det utkrystalliserte seg etter hvert to fraksjoner; den ene framstod som lojal mot Komintern, mens den andre ønsket å løsrive DNA fra Internasjonalen. Partistriden fortsatte gjennom 1923. Etter at det ble oppnådd et foreløpig kompromiss på partiets landsmøte i februar, kom det til en endelig avgjørelse under et ekstraordinært landsmøte i november. Flertallet gikk ut av Komintern, mens det Komintern-tro mindretallet etablerte et nytt parti, NKP. Den interne striden i DNA fikk konsekvenser for skoleringsarbeidet. For begge fraksjonene var det viktig å ha kontroll med den ideologiske opplæringen i partiet for å kunne agitere for sitt syn. Vedtaket

i sentralkomiteen for skolevirksomheten om å utvide opplæringen og legge større vekt på de ideologiske emnene i kveldskoleundervisningen må tolkes ut ifra dette. Men samtidig førte fraksjonsstriden til uenigheter om innholdet i og organiseringen av den ideologiske opplæringen. Resultatet ble en passivitet som utover i 1923 nærmest lammet skoleringsvirksomheten i partiet.

Våren 1923 var det ca. 10 kveldsskoler i gang i tillegg til en bedriftsrådskole i Kristiania. Høsten 1923 sank antallet kveldsskoler til to, i Kristiania og Trondhjem.³⁸ Dagskolen i Kristiania var ikke i drift våren og høsten 1923. Sentralkomiteen for skolevirksomheten mente at det ville være uheldig å innstille driften av dagskolen helt som en følge av parti-striden, men kom ikke til enighet om når det neste kurset skulle begynne. Komintern-tilhengerne i komiteen, Arvid G. Hansen, Jørgen Vogt og Hans Aas, ønsket å starte opp et tomåneders kurs i oktober, mens Komintern-motstanderne, Ole O. Lian, Edvard Bull og Aksel Zachariassen, ønsket å utsette kursstarten til januar 1924 og isteden arrangere et tremåneders kurs. Også innholdet i partiets opplysningsarbeid ble preget av parti-striden. Blant annet ble Haakon Meyer angrepet av sentralkomiteens formann, Arvid G. Hansen, for utsagn han hadde kommet med om det russiske bolsjevikpartiet under en forelesning.³⁹ Meyers forelesning fant sted under et kombinert ferie- og forelesningskurs på Jern og Metalls feriehem i juni 1923. Dette kurset ble fulgt av 14 elever og varte i to uker.⁴⁰

Korrespondanseskolen var fortsatt populær blant arbeiderne, men utover i 1923 ble driften hemmet av organisatoriske problemer. Årsaken var visstnok rot og manglende oppfølging fra lærerne som var ansvarlige for å rette elevenes besvarelser og veilede dem.⁴¹ I februar 1923 var det 1551 elever som fulgte korrespondansekursene. Kommunalkurset var det mest populære med 655 elever. Så fulgte norsk og retorikk med henholdsvis 188 og 139 elever. De to ideologiske kursene «Marx og marxisme» (11 elever) og «den historiske materialisme» (23 elever) var fortsatt blant kursene med færrest elever.⁴² Det viste seg således vanskelig å utnytte skoleringsvirksomheten som et ledd i fraksjonskampen. Dag- og kveldsskolene gikk i stå, mens partiets mest populære undervisnings-tiltak, korrespondanseskolen, ikke lyktes i å sette ideologiske spørsmål på dagsordenen. Dette kan tyde på at de rent ideologiske motsetningene mellom de to fløyene i DNA framstod som uklare og lite engasjerende for grunnplanet i arbeiderbevegelsen.

Skoleringsvirksomheten visner hen

Etter at partisplittelsen var et faktum i november 1923, la både DNA og NKP opp til en omfattende satsing på skoleringsvirksomheten. På det

Deltakerne på ferie- og forelesningskurset på Jern- og Metallarbeiderforbundets feriehjem Viubråten på Hadeland i juni 1923.

ekstraordinære landsmøtet vedtok DNA en ambisiøs plan for partiets opplysningsarbeid. Planen var i hovedsak i tråd med det skoleringsssystemet som var blitt vedtatt i 1922. På lokalt nivå i partiet skulle det igangsettes studiesirkler. By- og herredspartiene skulle arrangere forelesningskurs. Der hvor det var mulig skulle det opprettes kveldsskoler og egne fortsettelseskurs for tidligere elever ved disse. Hvis mulig skulle det også opprettes fylkesvise dagskoler av fire til ti ukers varighet. Videre ble det presisert at opprettholdelsen av korrespondanseskolen var av største betydning for partiets opplysningsarbeid.⁴³ Disse planene ble det ikke noe av. Etter splittelsen gikk NKP-representantene ut av sentralkomiteen for skolevirksomheten. Den reorganiserte DNA-komiteen startet i februar 1924 opp et tremåneders dagskolekurs i Kristiania med 18 elever.⁴⁴ Det ble det siste. Samtidig opphørte DNAs kveldsskoler. I 1925 ble det slått fast at DNAs systematiske skoleringsvirksomhet hadde stanset helt opp etter partisplittelsen.⁴⁵

Situasjonen var den samme for NKPs vedkommende. Kort tid etter etableringen av NKP hadde partiets sentralstyre vedtatt en plan om opplysningsarbeid. I likhet med DNA var NKPs plan relativt omfattende. Partiets skoleringsvirksomhet skulle konsentreres om fire hovedom-

I 1925 ble det slått fast at DNAs systematiske skoleringsvirksomhet hadde stanset helt opp etter partisplittelsen. Situasjonen var den samme for NKPs vedkommende.

råder: kortvarige politiske introduksjonskurs på så mange steder som mulig, kommunistiske kveldsskoler i byer og distrikter hvor NKP stod sterkt, bedriftsrådkurs for partiets medlemmer i de faglige samorganisasjonene og til sist politiske korrespondanskurs. Men i beretningen til NKPs landsmøte i 1925 klagde Arvid G. Hansen over det manglende studiearbeidet i partiet. Blant NKPs medlemmer og tillitsmenn var det etter Hansens mening ingen erkjennelse av den ideologiske kampens betydning. Forholdene lå i liten grad til rette for hverken en akademisk eller polemisk propaganda av leninismen, som Hansen uttrykte det.⁴⁶

I et forsøk på å berge driften av korrespondanseskolen, ble ansvaret for skolen overført til landsorganisasjonen etter partisplittelsen.⁴⁷ AFL opprettet en ny styringskomité for korrespondanseskolen. Der fortsatte fraksjonsstridighetene fram til den eneste NKP-representanten, Hans Aas, trakk seg fra komitéarbeidet.⁴⁸ De to ideologiske korrespondanskursene «Marx og marxisme» og «den historiske materialisme» ble så kuttet ut.⁴⁹ Men driften av korrespondanseskolen sang på siste verset. I mars 1926 vedtok AFLs sekretariat at skolen måtte avvikles eller omlagges. Dette var delvis begrunnet i en kostnadmessig side, samtidig som det også ble vist til at det burde etableres et eget opplysningsforbund for arbeidere som kunne overta driften.⁵⁰ Bestyreren ble sagt opp ved årsskiftet 1926/27. Skolen holdt det likevel gående gjennom 1927 slik at alle elevene kunne avslutte sine kurs.

Konklusjon

Vi har sett at det ble lagt opp til en omfattende ideologisk skoleringsvirksomhet innen arbeiderbevegelsen i årene 1918-24. Langt fra alle de tiltakene som planene foreskrev ble satt ut i livet, men året 1922 representerte et høydepunkt for opplysningsarbeidet. Dette året var det i drift en sentral dagskole i Kristiania, en fylkesdagskole i Hedmark, omtrent 40 kveldsskoler rundt om i landet, en rekke bedriftsrådkurs samt en korrespondanseskole med over 1100 elever. Sommeren 1924 var bare korrespondanseskolen igjen, og innen noen år var også den borte.

Tidligere oversiktsframstillinger om opplysningsvirksomheten i den norske arbeiderbevegelsen har pekt på ulike årsaker til den omfattende satsingen på skoling i årene 1918-24. Ifølge Sigvart Tøsse, må opplysningsvirksomheten i perioden forstås ut ifra en kombinasjon av den interne politiske utviklingen i norsk arbeiderbevegelse og påvirkning fra bolsjevikenes utdanningspolitikk etter oktoberrevolusjonen i Russland i 1917.⁵¹ Parallelt med radikaliseringen som oppstod innenfor DNA og fagbevegelsen i løpet av første verdenskrig – og som ble ytterligere forsterket av revolusjonen i Russland – stod det fram intellektuelle krefter som var overbevist om viktigheten av ideologisk skoling. Etter at «den

Studiesirkel i Norges Kommunistiske Parti i 1924-1925. Carsten O. Aasebøe (nr. 3 fra venstre) var ansvarlig for skoleringsvirksomheten i partiet.

nye retning» hadde vunnet fram både innenfor DNA og i landsorganisasjonen i 1918, behersket pådriverne i skoleringsaken ledende posisjoner i arbeiderbevegelsen. Selv om det eksisterte ideologiske forskjeller mellom enkelte av disse aktørene, hadde de sammenfallende interesser i det å iverksette en skoleringsoffensiv. Med landsorganisasjonen trukket inn i dette samarbeidet var det også mulig å finansiere skoleringsvirksomheten.

I tillegg har Arne Kokkvoll knyttet satsingen på opplysningsvirksomheten sammen med at arbeiderne fikk mer fritid etter innføringen av åttetimersdagen i 1919. Dermed kunne flere ta del i den organiserte skoleringsen.⁵² Dette kan ha noe for seg når det gjelder de overordnede rammevikårene for at arbeidere kunne studere. Men det var nok viktigere at de toneangivende intellektuelle kretsene innen arbeiderbevegelsen etter 1918 ønsket en økt satsing på ideologiske og kompetansehevende studier for arbeidere - og hadde økonomiske muligheter til å realisere denne satsingen.

Når det gjelder sammenbruddet i skoleringssystemet, er partisplittelsen framhevet som hovedårsak. Per Maurseth har pekt på at splittelsene i DNA sannsynligvis førte til økt politisk bevissthet, engasjement og aktivitet i arbeiderbevegelsen som helhet. Men de tre partiorganisasjonene ble hver for seg svekket når det angikk økonomi og arbeidsevne. Etter Maurseths mening falt opplysningsarbeidet sammen som en følge av dette.⁵³ Arne Kokkvoll har også vist til konsekvensene splittelsene fikk

Etter splittelsen i 1923 ble partienes opplysningsarbeid sterkt svekket. Bildet viser en liten gruppe i Oslo Sosialdemokratiske Arbeiderparti som har dannet en lesesirkel rundt 1925-26.

for sentrale aktører i skoleringsvirksomheten. De personene som tidligere hadde samarbeidet om studieopplegg og kursvirksomhet gikk til forskjellige partier, noe som fikk negative konsekvenser for skoleringen som helhet.⁵⁴

Slik hang oppløsningen av skoleringsvirksomheten sammen med årsaken til at den ble til. Radikaliseringen under første verdenskrig virket polariserende og førte på litt lengre sikt til en fragmentering av arbeiderbevegelsen. De ideologiske og praktisk-politiske motsetningene ble for store mellom de ulike grupperingene som var samlet i DNA. Med partisplittelsene i 1921 og 1923 ble det organisatoriske og økonomiske grunnlaget for skolevirksomheten svekket. Særlig fra 1922 ble opplæringen søkt utnyttet av fraksjonene, med krangel og passivitet blant jevne medlemmer som følge. Etter partisplittelsen i 1923 trakk landsorganisasjonen seg fra samarbeidet med arbeiderpartiene. Med dette forsvant finansieringen av de ambisiøse skoleringsplanene som både DNA og NKP lanserte. I tillegg førte en generell økonomisk krise og medlemstap til en ytterligere svekkelse av arbeiderbevegelsens posi-

Slik hang oppløsningen av skoleringsvirksomheten sammen med årsaken til at den ble til.

sjoner i denne perioden. For eksempel hadde AFL i 1920 et årsgjennomsnitt på 145 000 medlemmer. I 1923 var dette sunket til 85 000 medlemmer.⁵⁵

En viktig årsak til sammenbruddet for opplysningsvirksomheten var at satsingen på skolering i stor grad var initiert ovenfra og hadde en ideologisk innretning. Som Sigvart Tøsse har trukket fram, valgte arbeiderbevegelsen å etablere en utpreget elite- og kaderskole istedenfor en arbeiderhøyskole med allmenne fag. Vektleggingen på ideologisk og politisk skolering engasjerte bare de mest aktive, og også de andre skoleingstiltakene ble rammet av mangel på interesse.⁵⁶ Slik bar den rent ideologiske delen av skoleringen preg av sviktende oppslutning på grunnplanet i arbeiderbevegelsen. Et talende eksempel på dette var den minimale interessen for de ideologiske kursene til korrespondanseskolen.

For pådriverne innen partiet, landsorganisasjonen og ungdomsforbundet framstod skoleringsvirksomheten i 1918 som et ideologisk prosjekt og et ledd i forberedelsene på å overta statsmakten. Ettersom stridighetene innad i DNA økte, ble skoleringsvirksomheten forsøkt utnyttet ideologisk i fraksjonsøyemed – uten noe særlig resultat. For arbeidere flest synes allmenndannende og praktiske aspekter ved opplysningsvirksomheten å ha vært viktigere enn ideologiske. Kombinert med sviktende økonomisk grunnlag og partipolitisk oppsplitting, førte dette til at hele det skoleringsssystemet som ble utviklet i årene etter 1918 ikke kunne opprettholdes, og brøt sammen.

Noter

- 1 Arvid G. Hansen: Studiearbeidet, *i Lags- og studiearbeidet*, Norges Soc. Dem. Ungdomsforbund, Trondhjem 1919: 13.
- 2 Sigmund Strømme: Fra filantropi til folkerørsle I, i Rolf N. Nettum, Sigmund Strømme, Liv Holte, Oddvar Foss: *Folkelig kulturarbeid. Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*, Oslo 1958: 145.
- 3 Strømme, 1958: 150–152.
- 4 Øyvind Bjørnson: På klassekampens grunn (1900–1920), bd. 2 i Arne Kokkvoll & Jakob Sverdrup: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1990: 508–509.
- 5 Norges socialdemokratiske ungdomsforbund, fra 1921 Norges Kommunistiske Ungdomsforbund.
- 6 Bjørnson, 1990: 526–529.
- 7 Sigvart Tøsse: *Kunnskap til makt. Politisk opplysningsarbeid i norsk arbeiderbevegelse frå 1880-åra til 1940*, NVI-rapport, Trondheim 1998: 97.
- 8 Bjørnson, 1990: 536.
- 9 *Social-Demokraten*: 30.11.1918.
- 10 *Det tyvende århundrede*, julenummer 1908: 12–15.
- 11 Terje Halvorsen: *Partiets salt. AUFs historie*, Pax Forlag, Oslo 2003: 109–110.

- 12 Arvid Hansen, Eugène Olaussen, Aksel Zachariassen: *Den røde ungdom i kamp og seier. Norges Kommunistiske Ungdomsforbund gjennom 20 aar*, Kristiania 1923: 380.
- 13 DNA: Protokoll over Det norske Arbeiderpartis 23de landsmøte i Kristiania 29.03 – 01.04.1918, Kristiania 1918: 111.
- 14 DNA: Beretning 1919, Kristiania 1920: 34-35.
- 15 Fulltidslevene var foruten Gerhardsen: Hjalmar og Olav Dyrendahl (Trondhjem), Rolf Haraldsson (Kristiania), Erik Haugen (Notodden), Petter Haug (Lørenskog), Johs. Honoré (Fredericia), Ottar Lie (Løten), Harald Liljedahl (Kristiania), A. H. Pehrson (Hamar), Olav Solumsmoen (Drammen), Oskar Stav (Strømmen), Kristian Steffensen (Skarnes), Harald Sørli (Kristiania), Karl Bjurstrøm (Kristiania). I tillegg fulgte A. K. Hansen, Ingv. Larsen, E. Martinsen, Joh. Pedersen og Trygve Try undervisningen i visse fag.
- 16 DNA: Beretning 1920, Kristiania 1921: 26.
- 17 DNA: Protokoll over forhandlingene paa det 24. ordinære landsmøte 22.–25. mai 1920, Kristiania 1920: 102–106.
- 18 Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo, heretter Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0053, Sak nr. 978/1920. Chr. H. Knudsens fond for socialistisk opplysningsarbeide.
- 19 DNA: Landsmøtet 1921. Protokoll. 25.–28.03.1921, Kristiania 1921: 55.
- 20 I tillegg til disse to fulgte følgende elever kurset: Eugen Andersen (Sande), Albert Andersen (Rjukan), Harry M. E. Nilsen (Kristiania), Claus Kristiansen (Kristiania), Jakob Anker Olsen (Kristiania), Evald O. Solbakken (Hamar), Magnus Egenæs (Bergen), Johanna Bugge Olsen (Bergen), Hildur Eriksen (Kristiania), Johan Lien (Bodø), Harald Thoresen (Ålesund), Oskar Bye (Bremanger), Carl Gulbrandsen (Larvik), H. O. Jubskaas (Bø) samt Karl Hansen (Vevang) som ikke fullførte.
- 21 DNA: Beretning 1920, Kristiania 1921: 27.
- 22 Elevene var: Otto Kristiansen (Kabelvåg), Håkon Hoff (Orkanger), Gunnar Berntsen (Kristiansand), Martin Aune (Tromsø), A. H. Bufold (Trysil), Oskar Jensen (Løten), Arnfinn Vik (Kristiania), Helga Karlsen (Kristiania), L. Olsen Holmang (Sunnmøre), Henry Berntsen (Kristiania), Harry Nilsson (Kristiania), Peder Henriksen (Kristiania), Olaf Elvejord (Kristiania), Conrad Andersen (Kristiania), Edgar Johansen (Kongsberg), Gul [sic] Dybendahl (Hallingdal), Birger Styrvold (Harstad).
- 23 DNA: Landsmøtet 1921. Protokoll. 25.–28.03.1921, Kristiania 1921: 54–55.
- 24 DNA: Beretning 1921, Kristiania 1922: 23–24.
- 25 Rossijskij gosudarstvennyj arkhiv sotsialno-polititsjeskoj istorii, Moskva, heretter RGASPI: 495-178-203. Redegjørelse av Arvid G. Hansen, udatert 1921.
- 26 DNA: Beretning 1921, Kristiania 1922: 23–24.
- 27 Elevene var: Sigurd Solheim (Gjøvik), C. J. Stefansen (Bergen), Olav Torske (Guldalen?), Adolf Olsen (Kristiania), Johan Jensen (Kristiania), Amund Myhre (Kristiania), Oscar Amundsen (Kristiania), Erling Halvorsen (Hammerfest), Ola Børresen jr. (Hattfjelldal), Anton Solem (Verdal), K. L. Smedsvik (Bergen), Ludvik K. Fager (Sogn), T. Oftedal (Sandnes), Einar Udland (Mandal), Aksel M. Olsen (Moss), Arthur J. Olsen (Horten), Halvard Larsen (Sandviken), Gustav Green (Spikkestad), Gustav Engdahl (Stabæk), Josef Larsson (Kristiania), Ole Hagen (Kristiania), Peder Henriksen (Kristiania), Rolf Kluge (Aker), Ole Gjersvik (Kristiania), Arthur Arnesen (Kristiania), Aud. Baastad (Kristiania), Oliver Eckstrøm (Kristiania), A. W. Hultmark (Kristiania), Johannes Dahl (Kristiania), Aksel M. Nilsen (Kristiania), Ole Evensen (Kristiania).
- 28 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0064, Sak nr. 84/1922. Møte i sentralkomiteen for skolevirksomhet 26.06.1922.
- 29 DNA: Beretning 1922, Kristiania 1923: 37.

- 30 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0064, Sak nr. 84/1922. Møte i sentralkomiteen for skolevirksomhet 26.06.1922.
- 31 Bjørnson, 1990: 544.
- 32 DNA: Beretning 1922, Kristiania 1923: 40.
- 33 Centralkomiteen for socialistisk skolevirksomhet: *Plan for socialistiske aftenskoler*, Kristiania 1920.
- 34 RGASPI: 495-178-12: 10–11. Undervisningsplan for kommunistiske aftenskoler, udatert 1922.
- 35 DNA: Beretning 1922, Kristiania 1923: 39.
- 36 AFL: Beretning 1922, Kristiania 1923: 29-32.
- 37 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0064, Sak nr. 84/1922. Møte i sentralkomiteen for skolevirksomhet 19.09.1922.
- 38 DNA: Beretning 1923, Kristiania 1924: 29.
- 39 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Møte i sentralkomiteen for skolevirksomhet 01.09. og 21.09.1923.
- 40 DNA: Beretning 1923, Kristiania 1924: 29.
- 41 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Beretning for virksomheten ved korrespondanseskolen 31.03.-20.05.1923.
- 42 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Elevoversikt for korrespondanskursene 28.02.1923.
- 43 DNA: Protokoll over forhandlingene paa Det norske arbeiderpartis ekstraordinære landsmøte 2.–4. november 1923, Kristiania 1924: 74–75.
- 44 DNA: Beretning 1924, Oslo 1925: 30.
- 45 DNA: Protokoll 27. landsmøte 4.–6. september 1925: Oslo 1926: 111.
- 46 NKP: Beretning fra novemberlandsmøtet 1923 til landsmøtet i mai 1925, Oslo 1925: 111, 114.
- 47 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Møte i sentralkomiteen for skolevirksomhet 20.12.1923.
- 48 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Skriv av Hans Aas til Ole O. Lian 30.01.1924; Møte i komiteen for korrespondanseskolen 11.03.1924.
- 49 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0071, Sak nr. 66/1923. Skriv fra Sverre Østlie til AFL 08.07.1924.
- 50 Arbark: Landsorganisasjonen i Norge: Da 0086, Sak nr. 171/1926. Skriv til styret for korrespondanseskolen 14.04.1926.
- 51 Tøsse, 1998: 91.
- 52 Arne Kokkvoll: *Av og for det arbeidende folk. Streif i arbeiderbevegelsens historie*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1981: 119.
- 53 Per Maurseth: *Gjennom kriser til makt (1920-1935)*, bd. 2 i Arne Kokkvoll & Jakob Sverdrup: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1987: 325–326.
- 54 Den mangeårige lederen av Den Socialistiske Aftenskolen, Per Kviberg, gikk med NSA, lederen av Den Socialistiske Dagskole og formann i Centralkomiteen for socialistisk skolevirksomhet, Arvid G. Hansen, gikk med NKP, og sekretæren i sentralkomiteen, Aksel Zachariassen, fortsatte i DNA. Arne Kokkvoll: *Av og for det arbeidende folk. Streif i arbeiderbevegelsens historie*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1981: 122.
- 55 Maurseth, 1987: 219, 251.
- 56 Sigvart Tøsse: *Oppgjøret med propagandasentralen. Norsk arbeideropplysning i nordisk og historisk perspektiv*, i FOUV Dialog, nr. 3, 1999:9.